

Vergaderjaar 1987–1988 Nr. 196

19 343

Goedkeuring van het op 10 september 1984 te Emden tot stand gekomen Verdrag tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Bondsrepubliek Duitsland inzake de samenwerking in het gebied van de Eems en de Dollard, alsmede in de aangrenzende gebieden (Samenwerkingsverdrag Eems-Dollard met Bijlagen, Slotprotocol en brieven (Trb. 1984, 18))

VOORLOPIG VERSLAG VAN DE VASTE COMMISSIES VOOR BUITENLANDSE ZAKEN EN VOOR RUIMTELIJKE ORDENING EN MILIEUBEHEER ¹

Vastgesteld 20 april 1988

Het voorbereidend onderzoek gaf aanleiding tot het formuleren van de hierna volgende vragen en opmerkingen.

Betekenis van het Verdrag

De leden van diverse fracties stelden vast dat het voorliggende Samenwerkingsverdrag Eems-Dollard op 10 september 1984 te Emden werd ondertekend na zes jaar durende onderhandelingen.

De leden van de **C.D.A.**-fractie gaf dit aanleiding op te merken dat sinds de ondertekening een aanzienlijke weerstand tegen de uitvoering van dit verdrag is gerezen. Ook aan Duitse zijde groeien naar het schijnt twijfels over het economisch en werkgelegenheidseffect en dus aan het rendement van de noodzakelijke investeringen.

1. Acht de regering deze indrukken juist?
2. Zou zij een oordeel willen geven over de vraag of ook sprake is van enige kentering in het officiële oordeel van de regering van de Bondsrepubliek?
3. Welke invloed zou het niet ratificeren van dit verdrag hebben op de betrekkingen tussen de Bondsrepubliek en Nederland?
4. Hierop aansluitend vroegen de leden van de **P.v.d.A.**-fractie of de regering nog eens het belang van dit Verdrag in het algemeen en in het bijzonder ten aanzien van de verhouding Nederland–Bondsrepubliek wil uiteenzetten.
5. Hebben zich er in de tussenliggende tijd veranderingen voorgedaan waardoor het Verdrag in een ander licht is komen te staan?
In het verloop van dit verslag zullen deze leden hierop nog nader ingaan, met name waar het de werkgelegenheid betreft.
6. Hoe groot is de kans – zo vroegen zij vervolgens – dat bij goedkeuring van het Verdrag de door de Bondsrepubliek geplande werken ook worden uitgevoerd?

¹ Samenstelling:

Buitenlandse Zaken:

Kruisinga (CDA), Bos-Beernink (CDA), Zijlstra (CDA), Baarveld-Schlaman (PvdA), (voorzitter), Redemeijer (PvdA), Van de Zandschulp (PvdA), Van Boven (VVD), Van der Werff (VVD), Glastra van Loon (D66), Barendregt (SGP), De Gaay Fortman (PPR), mw. Van Leeuwen (PSP), Schuurman (RPF), mw. Bolding (CPN) en Van der Jagt (GPV).

Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer:

Baarda (CDA), Kruisinga (CDA), Wagemakers (CDA), Boersma (PvdA), Borgman (PvdA), Van Kuilenburg-Lodder (PvdA), (voorzitter), Ginjaar (VVD), Luteijn (VVD), Tiesinga-Autsema (D66), Barendregt (SGP), De Gaay Fortman (PPR), mw. Van Leeuwen (PSP), Schuurman (RPF), mw. Bolding (CPN) en Van der Jagt (GPV).

Het lid van de **S.G.P.**-fractie stelde vast dat door de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken tijdens de behandeling in de Tweede Kamer (februari 1987) herhaaldelijk gewezen is op het feit dat de Duitse regering iedere keer opnieuw bij de regering aandringt op ratificatie van dit Verdrag.

7. Is de regering c.q. de staatssecretaris daarna nog herhaaldelijk door de Duitse regering verzocht om haast te maken met de ratificatie van het Eems-Dollardverdrag? Zo ja, zijn deze verzoeken dan schriftelijk of mondeling gedaan?

De leden van de fractie van **D66** gaven te kennen dat naar hun mening het Samenwerkingsverdrag Eems-Dollard op onaanvaardbare en niet te compenseren wijze het laatste Waddenestuarium en ook het grootst en minst vervuilde natuurgebied van de Wadden van Nederland tot en met Denemarken aantast en opoffert.

Deze leden wensten dit Verdrag te behandelen tegen de achtergrond van de overwegingen uit de motie van mevrouw Lambers-Hacquebard ingediend op 25 september 1978 (doc. 15 155, nr. 5), die als volgt luiden:

- dat het uitbouwen van een haven – met industriegebied – in het Eems-Dollardestuarium niet strookt met de speciale kwetsbaarheid van dit gebied, dat aan de Nederlandse zijde is aangemerkt als beschermd natuurgebied en aan Duitse zijde als waardevol gebied voor watervogels in de zin van de Conventie van Ramsar;

- dat uitvoering van het Dollarthafenproject ook niet zou bijdragen aan een evenwichtige economische ontwikkeling in de Eems-Dollardregio als geheel; alsmede het oordeel dat mevrouw Lambers-Hacquebard daaraan verbindt;

- dat noch het Duitse, noch het Nederlandse belang gediend wordt met realisatie van een project dat geen voordelen kan bieden die opwegen tegen de nadelen van én een doorkruising van het streven naar samenhangend economisch beleid in de gehele regio én een ingrijpende versterking van een waardevol natuurgebied.

Deze motie is door de Tweede Kamer aangenomen op 31 oktober 1978 en is naar de mening van de leden van de D66-fractie – afgezien van het feit dat er geen industrialisatie van de Geiseplaat zal plaatsvinden – nog even actueel als tien jaar geleden. Daar komt nog bij dat ook Nederland de Dollard «tot aan de grens met Duitsland» in 1984 heeft aangewezen tot het land van internationale betekenis in de zin van de Conventie van Ramsar. Zij kondigden hun voornemen aan deze opvatting tijdens het openbare debat over dit wetsvoorstel nader te onderbouwen.

Het lid van de **P.P.R.**-fractie noemde het op zich zelf begrijpelijk, dat Nederland in het kader van «goed nabuurschap» de BRD ter wille heeft willen zijn bij het zoeken naar een oplossing voor de capaciteits- en baggerproblematiek van de zeehaven in Emden. Aangezien de gekozen oplossing evenwel verregaande consequenties heeft op Nederlands grondgebied en tevens de verantwoordelijkheid van Nederland in de internationale rechtsorde raakt benevens de aan Nederlandse burgers te verlenen rechtsbescherming, had de onderhandelingsdelegatie naar zijn mening een veel krachtiger positie behoren in te nemen. In dat verband stelde dit lid nog de volgende vragen:

8. Deelt de regering de mening dat het Verdrag volstrekt gekoppeld is aan de voorgenomen omlegging van de Eems?

9. Wat heeft de regering gedaan om te verzekeren dat na goedkeuring van het Verdrag de Eems ook inderdaad wordt omgelegd en mitsdien tevens verscheidene bepalingen betreffende Nederlandse medezeggenschap in werking treden (onder andere het beheer van de Geisedam)?

10. Kan, wanneer binnen een bepaalde periode de Eems niet is verlegd en derhalve aan het Verdrag zijn zin is ontnomen, het Verdrag alsnog worden opgezegd? Zo ja, hoe lang duurt dan die periode?

11. Deelt de regering dan de mening dat uitvoering van het project onvoldoende is verzekerd, met name voor wat betreft de financiering en de naleving door de BRD van internationale afspraken zoals de EG-vogelrichtlijn en de bepalingen aangaande het beheer van de Waddenzee?

12. Mag Nederland het risico lopen van een Eems-Dollard Verdrag zonder omlegging van de rivier?

De juridische problematiek

Staatsrechtelijke aspecten

De leden van de **C.D.A.**-fractie was het opgevallen dat tot nog toe de staatsrechtelijke aspecten van dit wetsvoorstel in (relatief) geringe mate aan de orde zijn gekomen. De Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken – de hier aan het woord zijnde leden zouden gaarne de namen en functies vernemen van de personen waaruit deze commissie was samengesteld – heeft «kwesties van b.v. overwegend staatsrechtelijke aard» uitdrukkelijk buiten beschouwing gelaten.

13. Een gedegen beschouwing van de staatsrechtelijke aspecten zouden zij alsnog gaarne tegemoet zien.

14. Daarbij zagen deze leden met name gaarne besproken de vraag of en zo ja, in hoeverre dit wetsvoorstel op een of meer punten afwijkt van de Grondwet.

Zo bepaalt bijvoorbeeld artikel 17 Gw dat niemand tegen zijn wil kan worden afgehouden van de rechter die de wet hem toekent. Dit zou echter kunnen gebeuren als gevolg van artikel 3 lid 3 van het Samenwerkingsverdrag, hetwelk Duits recht toepasselijk doet zijn op Nederlands grondgebied c.q. op Nederlands (niet door bondsrepubliek erkend) grondgebied. Dit klemt te meer nu de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken concludeert dat Nederlandse belanghebbenden geen toegang zullen hebben tot administratieve (gerechtelijke) procedures in de Bondsrepubliek en een (conform suggestie van de Adviescommissie) gedaan verzoek aan de Duitse autoriteiten om voor Nederlandse belanghebbenden rechtsingang te verlenen in het Duitse administratieve rechtsstelsel door de Bondsrepubliek is geweigerd onder verwijzing naar het territorialiteitsbeginsel. Ook met betrekking tot de civielrechtelijke rechtsingang rijzen vragen die mogelijk afwijking van artikel 17 Gw impliceren.

15. Tevens vernamen deze leden in dit verband gaarne of de gevolgen van artikel 3 lid 3 van het Samenwerkingsverband afwijking van artikel 112 der Grondwet met zich brengen.

16. Vervolgens merkten de leden van de C.D.A.-fractie op dat volgens de regering dit wetsvoorstel niet zal prejudiciëren op de grenskwestie. Niettemin hadden zij behoefte aan de uitleg dat zodanig prejudiciëren niet toch het gevolg zal zijn van verlegging van de vaargeul in samenhang met het nader beroep op het dalwegbeginsel en het prijsgeven van rechtsmacht en feitelijke zeggenschap over Nederlands (niet erkend) gebied.

17. Tenslotte rees bij deze leden de vraag of gevreesd moet worden voor strijd met de artikelen 6 en 13 van het Verdrag van Rome, voor zover rechtsingang in het *administratieve* rechtssysteem van de Bondsrepubliek niet is gewaarborgd.

18. Ontstaat die strijdigheid ook doordat toegang tot de *burgerlijke* rechter (als gevolg van artikel 3 lid 3 van het Samenwerkingsverdrag) onduidelijk is geworden? De reactie der bewindslieden terzake (memorie van antwoord, bladzijde 11) is onzeker en lijkt geen waarborg te bieden waar immers slechts gesteld wordt: er is «nimmer van uitgegaan» dat artikel 3 lid 3 Samenwerkingsverdrag betrekking zou hebben op civielrechtelijke claims. Dit klemt te meer nu de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken (in conclusie 4) concludeerde dat als

gevolg van de immunititeit die in Duitsland bestaat ten aanzien van rechtsmacht van een vreemde i.c. Nederlandse rechter, «uiteindelijk slechts de Duitse rechter bij uitsluiting bevoegd» zou zijn.

19. Hebben de bewindslieden vastgesteld in welke mate de rechtspositie van Nederlandse belanghebbenden verslechtert – mede gelet op de in de Bondsrepubliek vigerende beginselen van territorialiteit en ingezetenschap – en hoe beoordelen zij zulks in het licht van het in dit soort zaken geldende evenredigheidsbeginsel?

De leden van de fractie van de **P.v.d.A.** stelden eveneens vast, dat het kabinet tot zijn spijt heeft moeten constateren, dat bij de Bondsrepubliek geen bereidheid bestaat om ook voor Nederlandse belanghebbenden een rechtsingang in het Duits administratieve rechtsstelsel mogelijk te maken (zie 19 343, nr. 9, bladzijde 33).

Gegeven deze spijt en gegeven nationale (Wet Arob, Wet algemene bepalingen milieuhygiëne) en internationale (OESO-aanbevelingen) ontwikkelingen op het terrein van administratief recht en milieurecht verbaasde het deze leden zeer, dat er tijdens de onderhandelingen van is afgezien de kwestie van de rechtsingang voor belanghebbenden in het kader van het Duitse administratieve rechtsstelsel aan de orde te stellen. De daarvoor gegeven argumenten (zie document 19 343, nr. 9, bladzijde 32) komen er in feite op neer, dat het op andere punten – voorkomen en beperken van milieuschade – bereikte zou voortreffelijk geacht werd, dat mogelijkheden voor bezwaar en beroep voor particuliere belanghebbenden wel ongeregeld konden blijven.

Deze leden achtten deze gang van zaken uiterst betreuenswaardig en in feite niet acceptabel.

20. Daarnaast wierpen zij de vraag op, of door het creëren van een toestand waarbij op Nederlands – zij het betwist – grondgebied voor Nederlandse ingezetenen geen toegang tot een administratieve rechter bestaat niet worden afgeweken van artikel 17 van de Grondwet.

Bij het stellen van die vraag stelden zij zich op het standpunt, dat naar Nederlandse rechtsopvatting thans in het betrokken (betwiste) gebied de Nederlandse administratieve rechter – mede – moet worden verstaan als de «rechter die de wet toekent». Zij erkenden dat bij de wet, dus ook bij de goedkeuringswet van een verdrag, een andere rechter kan worden «toegekend», maar stelden vast, dat daarvan in dit geval nu juist in het geheel geen sprake is, daar de toegang tot de Duitse administratieve rechter ontbreekt.

Verwijzingen in dit verband naar het Eems-Dollard Verdrag (1960) en de Aanvullende Overeenkomst van Bennekom (1962) die deze zaken op vergelijkbare wijze zouden regelen, achtten zij ook niet terzake. Deze verdragen kwamen immers tot stand voordat zich belangrijke ontwikkelingen in het Nederlandse administratieve recht voordeden (Wet BAB, Wet Arob).

Overigens biedt het Eems-Dollard Verdrag naar de mening van de Commissies van Advies inzake volkenrechtelijke vraagstukken zelfs betere mogelijkheden tot het maken van bezwaar (via het in dat Verdrag voorkomende artikel 23) dan het Samenwerkingsverdrag Eems-Dollard en constateert deze commissie derhalve dat nationale ontwikkelingen, die gewoonlijk hun weerslag vinden in latere verdragsverhouding, bij het tot stand komen van het Samenwerkingsverdrag geen rol gespeeld hebben (zie 19 343, nr. 9, bladzijde 24).

De vraag naar de afwijking van artikel 17 van de Grondwet zou naar de mening van deze leden uiteraard in een ander licht komen te staan, indien er wel sprake zou zijn van een toegang tot de Duitse administratieve rechter voor Nederlandse ingezetenen.

In dit verband wezen deze leden op de tijdens het werkbezoek van de vaste commissies voor Buitenlandse Zaken en voor Ruimtelijke ordening en Milieuhygiëne van de Eerste Kamer aan Emden, door een lid van de

regering van Nedersaksen afgelegde «verklaring», waarvan zij graag zagen vastgesteld, of deze in dit verband relevante nieuwe elementen bevat. Dat viel ter plaatse moeilijk te beoordelen, daar de verklaring mondeling gegeven werd (desgevraagd onder de toezegging, dat zij ook op schrift gegeven zou worden, wat tot op heden, voor zover deze leden bekend, niet gebeurd is). Zo deze verklaring inderdaad de bedoelde nieuwe elementen bevat en ook blijkt dat zij is afgegeven door een daartoe binnen het Duitse rechtssysteem bevoegde autoriteit, zagen deze leden haar graag opgenomen in een aanvullend protocol bij het onderhavige Verdrag. Deze suggestie werd bij boven bedoeld bezoek ook vanuit de commissies gedaan en van Duitse zijde niet aanstonds verworpen.

Het lid van de **P.P.R.**-fractie wenste zich bij de hiervoren getelde vragen aan te sluiten.

21. Ook de leden van de **D66**-fractie wensten uitvoerig aandacht te besteden aan de vraag of de rechtsbescherming en de rechtszekerheid voor Nederlanders door dit Verdrag in gevaar wordt gebracht. Naar hun mening draait het hierbij om de artikelen 3 lid 3 en 10 en 11 van het Verdrag. In deze artikelen wordt respectievelijk bepaald, dat het Duitse recht van toepassing zal zijn op de werken en dat de nieuwe rechtstoestand over het grensverloop in werking treedt, *nadat* de vaargeul van de rivier is omgelegd.

Zij achtten de rechtsgevolgen voor Nederlandse justiciabellen zeer verstrekkend en ingrijpend. Deze worden daarmee immers afgesneden van rechten die hen volgens het Nederlandse recht toekomen. Door het van toepassing verklaren van het Duitse recht is voor zowel directe als indirecte belanghebbenden de weg van bezwaar en beroep tot en met de onafhankelijke administratieve rechter geblokkeerd. Ook de Advies Commissie inzake Volkenrechtelijke vraagstukken is tot deze conclusie gekomen. De hier aan het woord zijnde leden hadden dan ook ernstige twijfels of dit Verdrag zich verdraagt met de Grondwet.

Diezelfde vraag zou kunnen worden gesteld op het punt van de «grondtransactie» die met dit Verdrag is gemoeid. Zoals bekend, wordt een deel van het Nederlandse territoir ingeleverd en daarmee een stuk Nederlandse rechtsmacht om Duitsland vrij baan te geven. Daartoe is wel een zeer ingewikkelde constructie gekozen.

Zoals reeds eerder in dit verslag door de leden van de P.v.d.A.-fractie aan de orde werd gesteld, heeft tijdens het werkbezoek dat door leden van de Eerste Kamer aan het Eems-Dollardgebied is gebracht, minister Hirche van de regering van Nedersaksen verklaard, dat Nederlanders op dezelfde wijze als Duitse ingezetenen tot het Duitse systeem toegang zullen hebben.

Het feit dat een deelstaatsregering zoiets toezegt, lijkt een opmerkelijk staatsrechtelijk pars pro toto, nog afgezien van het feit dat op dit moment alleen de Duitse rechter zoiets zou kunnen bewerkstelligen.

22. Hebben de Nederlandse regering dergelijke toezeggingen vanuit de Bondsrepubliek bereikt? Zo ja, van welke zijde, wat houden ze in, verdragen ze zich naar de mening van de regering met het Duitse rechtssysteem, en hoe zullen ze worden geformaliseerd?

23. Tenslotte wenste eveneens het lid van de **P.S.P.**-fractie in aansluiting op de hiervoor reeds gestelde vragen te vernemen hoe de bewindslieden oordelen over artikel 3 lid 3 van het Samenwerkingsverdrag volgens welke Duits recht van toepassing is op Nederlands grondgebied, c.q. niet door Duitsland erkend Nederlands grondgebied.

24. Hoe oordelen de bewindslieden over de uitspraken van Duitse politici ten tijde van een bezoek van Nederlandse Eerste Kamerleden in maart j.l., die verklaarden dat Nederlanders in deze toegang hebben tot het Duitse rechtssysteem?

25. Wat betekenen dergelijke uitspraken zolang niet duidelijk is of deze zienswijze door de Duitse rechter onderschreven wordt?

Belangrijk hierbij is ook de vraag of, ook al hebben Nederlanders toegang tot het Duitse rechtssysteem, ze dan ook dezelfde rechten hebben als zij volgens Nederlands recht zouden hebben. Duitsland en Nederland kennen andere beroeps- en bezwaarregelingen.

26. Is het bijvoorbeeld zo dat men volgens het Duitse recht eerst moet kunnen bewijzen dat men schade ondervindt, alvorens ontvankelijk te worden verklaard?

27. Is dat geen onaanvaardbare omkering van de bewijslast?

Potentiële milieuschade valt immers wel te voorspellen, maar voor een deel vaak pas te bewijzen als het leed al geleden is en het derhalve te laat is.

Internationale aspecten

De leden van de **C.D.A.**-fractie stelden vast dat met betrekking tot internationale verplichtingen de Voorlopige Waddenadviesraad in zijn jaarverslag 1986 onder meer stelt: «Tenslotte is het ontwerp Samenwerkingsverdrag op zijn juridische merites getoetst. De raad is nog steeds van oordeel dat het Verdrag op gespannen voet staat met een aantal internationale verplichtingen. Daarvan moeten worden genoemd de Conventie van Ramsar met betrekking tot wetlands, de Verdragen van Bonn en Bern, de EG-Vogelrichtlijn (alle genoemd in de Joint Declaration on the Protection of the Waddensea».

28. Deze leden zouden gaarne een reactie hierop van de bewindslieden vernemen, met name over de vraag of en zo ja op welke gronden, de activiteiten waarop het Verdrag betrekking heeft kunnen worden aangemerkt als te zijn van dringend nationaal belang in de zin van de Verdragen van Ramsar, Bonn en Bern.

29. Tevens zouden zij een reactie op prijs stellen inzake het bericht dat de Europese Commissie Nederland (alsook de Bondsrepubliek) voor het Hof van Justitie zal dagen wegens handelen in strijd met de EG-Richtlijn inzake het behoud van de vogelstand (zie Publikatieblad van de E.G. nr. L 103/1 van 25-4-1979).

30. Voorts verzochten zij de bewindslieden een uitputtend overzicht te geven van de internationale Verdragen waar Nederland bij betrokken is en de welke (mede) het milieubeheer (verontreiniging, natuurbehoud etc.) van de Noordzee en het Waddengebied mede betreffen.

31. Welke van deze Verdragen hebben direct danwel indirect ook betrekking op het totstandbrengen en de exploitatie van een haven en het Eems-Dollardestuarium?

32. Is overleg voorgeschreven danwel aanbevelenswaardig terzake van de zo juist genoemde Verdragen?

33. Welk overleg heeft hieromtrent reeds plaatsgevonden en wat was het resultaat?

34. Welk overleg zijn de verdragspartners voorts nog voornemens hieromtrent te nemen?

35. Vervolgens wensten de leden van de C.D.A.-fractie te vernemen hoe de voorschriften terzake van de ruimtelijke ordening en het milieubeheer en de beslissingen terzake tot nu genomen zich verdragen met de aanleg van een haven in dit gebied.

36. Hoe is de stand van zaken met betrekking tot de gerechtelijke procedures die omtrent de aanleg van de Dollardhaven zijn aangespannen?

37. Welke gerechtelijke procedures mogen in dit kader nog worden verwacht?

In aansluiting hierop bracht het lid van de **P.S.P.**-fractie in herinnering dat zes Nederlandse natuurbeschermingsorganisaties in een

procedure die zij hebben aangespannen tegen de staat, gesteld hebben dat de artikelen 2 tot en met 14 van het Eems-Dollard Verdrag zich niet verdragen met het Verdrag van Ramsar en het Verdrag van Bern, als ook niet met de EG-Vogelrichtlijn, artikel 6 van het Europees Verdrag van de rechten van de mens, artikel 7 van het EG-verdrag en de artikelen 17 en 97, lid 1 van de Grondwet. De Rechtbank van Den Haag achtte zich niet bevoegd om hierover een oordeel te vellen.

38. Kunnen de bewindslieden hun mening over deze genoemde strijdigheden geven, mede in het licht van de recente uitspraak van de Europese Commissie die de opvatting heeft bekrachtigd dat het Eems-Dollard Verdrag strijdig is met de EG-Vogelrichtlijn?

Ook de leden van de **P.v.d.A.**-fractie wensten aan de internationale verplichtingen op het gebied van het milieubeheer uitvoerig aandacht te besteden. Zij stelden vast dat het Eems-Dollardgebied valt onder verschillende internationale Verdragen ter bescherming van het milieu, waarbij Nederland partij is.

Dit geldt voor de Conventie van Ramsar waarbij de verplichting bestaat om wetlandgebieden verstandig te gebruiken. Bij aantasting moet er sprake zijn van «redenen van dringend nationaal belang». Bovendien dient men het verloren gegane gebied te compenseren.

39. In hoeverre is hier sprake van redenen van dringend nationaal belang en in hoeverre kan aan de voorwaarden voldaan worden, het verloren gegane gebied te compenseren?

Vervolgens brachten deze leden in herinnering dat Nederland bij de ondertekening van het Verdrag van Bonn zich conform bijlage II verplicht heeft «alles in het werk te stellen om overeenkomsten af te sluiten betreffende behoud en beheer van trekkende vogelsoorten».

40. Hoe verhouden deze verplichtingen zich tot het feit dat door dit verdrag het fouragegebied van vogels met 12% en het zoutgebruik met 50% zal worden verminderd, wat grote gevolgen zal hebben voor de voedselketen?

Voorts merkten zij op dat het Verdrag van Bern toelaat dat er afgeweken wordt van de verplichting tot bescherming van leefmilieus van in het wild levende dieren- en plantensoorten, maar dan moet er sprake zijn van openbare belangen van essentiële aard en er moeten geen andere bevredigende oplossingen mogelijk zijn.

41. Welke openbare belangen zijn voor ons land zo essentieel, dat ze hier in het geding zijn?

42. Tevens vroegen ook deze leden of de Commissie van de E.G. aan de Nederlandse regering een brief heeft geschreven, waarin Nederland wordt beschuldigd in strijd met de EG-Vogelrichtlijn te handelen. Kan deze brief overgelegd worden? Welke reactie heeft de regering?

43. Samenvattend stelden zij de vraag in hoeverre Nederland nog als een serieuze partij bij internationale Verdragen beschouwd kan worden indien het juist is dat het Samenwerkingsverdrag Eems-Dollard strijdig blijkt te zijn met bovengenoemde reeds door Nederland aanvaarde Verdragen.

De leden van de **D66**-fractie waren eveneens van mening dat het Samenwerkingsverdrag Eems-Dollard niet in overeenstemming is met een aantal internationale Verdragen. Ook zij namen de Conventie van Ramsar (artikel 2) als voorbeeld, die inbreuken op de verplichtingen om wetlands van internationale betekenis te beschermen toelaat, indien daarmee grote maatschappelijke c.q. economische relevantie kan worden aangetoond. Zij waren van die relevantie echter niet overtuigd; intendeel, zij achtten haar niet aanwezig. Een soortgelijke afweging geldt voor de hiervoor reeds genoemde EG-Vogelrichtlijn. Ingevolge artikel 2 van deze richtlijn kan daarbij rekening worden gehouden met andere, bij voorbeeld economische, belangen. Zowel Nederland als de Bondsrepubliek zijn als lid van de EG verplicht de bepalingen van deze

richtlijn na te komen. Beide landen hebben tot nu toe geen uitvoering gegeven aan een uit artikel 4 voortvloeiende verplichting om speciale beschermingszones aan te wijzen en aan te melden in Brussel.

44. Waarom is terzake de Nederlandse regering tot dusverre in gebreke gebleven? Het een en ander is een reden te meer waarom voor de beoordeling van deze belangen door de Nederlandse regering niet alleen naar de Bondsrepubliek kan worden verwezen.

In het kader van de samenwerking tussen de lidstaten – in 1992 moet de Interne Markt voltooid zijn – ligt ook hier een legitimatie, zelfs een opdracht om die belangen in de afweging te betrekken.

Naar verluidt – zo merkten de hier aan het woord zijnde leden in aansluiting op hiervoor reeds gestelde vragen op – is inmiddels door de Europese Commissie op grond van deze overweging een inbreukprocedure tegen Nederland aangespannen. De kern van de klacht zou zijn, dat er geen economische noodzaak is voor een Dollardhaven, maar slechts ecologische nadelen en dat Nederland beide aspecten (beter) tegen elkaar had moeten afwegen.

45. Heeft de regering intussen een brief ontvangen van de Europese Commissie waarin deze inbreukprocedure wordt aangekondigd op grond van strijdigheid met de EG-Vogelrichtlijn of is zij op andere wijze hiervan op de hoogte gebracht?

46. Zo ja, wil de regering de inhoud van deze brief (of andere daarop betrekking hebbende stukken) dan openbaar maken?

Tenslotte bracht ook nog het lid van de **P.S.P.**-fractie – in aansluiting op de hiervoren reeds genoemde fracties – de EG-Vogelrichtlijn ter sprake.

47. Welke consequenties verbindt de Nederlandse regering aan de uitspraak van de Europese Commissie dat Nederland inzake het Eems-Dollard Verdrag strijdig handelt met de EG-Vogelrichtlijn?

48. Wat is de mening van de bewindslieden over de door de Europese Commissie gehanteerde argumenten, met name het argument dat er geen economische noodzaak is voor de aanleg van de Dollardhaven en dat het project slechts ecologische nadelen kent.

49. Wanneer gaat de Nederlandse regering een antwoord geven op de door de Europese Commissie bij haar gedeponeerde klacht?

Wat zal de inhoud zijn van dat antwoord?

50. Is het nu voor de Nederlandse overheid, mede gelet op deze uitspraak, geen tijd geworden om op de ingeslagen weg terug te keren en het Verdrag niet goed te keuren?

51. Zou het niet te pijnlijk worden om straks ook nog veroordeeld te worden door het Europese Hof van Justitie?

Noordzeebeleid

De leden van de fracties van de **P.v.d.A.**, **D66**, **S.G.P.** en **P.S.P.** vestigden er de aandacht op dat tijdens een mondeling overleg van de Bijzondere Commissie Harmonisatie Noordzeebeleid van de Tweede Kamer op 17 december 1987 (20 200 XII, nr. 18, bladzijde 6) de Minister van Verkeer en Waterstaat toegegeven heeft, dat er sprake is van «enige discrepantie» tussen de resultaten van de Tweede Noordzeeconferentie (zie annex F van het kort verslag van deze Conferentie), gehouden op 24 en 25 november 1987 en de inhoud van het Samenwerkingsverdrag Eems-Dollard. Zij stelde zich voor hierover zondig nader overleg met de Bondsrepubliek Duitsland te voeren.

In een uitgebreide commissievergadering van de Bijzondere Commissie Harmonisatie Noordzeebeleid van 7 maart 1988 meldt de Minister van Verkeer en Waterstaat (Handelingen Tweede Kamer u.c.v. 41, bladzijde 21) «dat er nader overleg zal worden gevoerd over de consequenties van de besluitvorming van de Londen-situatie en dat er in

trilateraal overleg verder zal worden bekeken wat voor uitwerking dat heeft op de Waddenzee». Ook dit merkte zij op naar aanleiding van een vraag over de consequenties voor het Eems-Dollard Verdrag.

52. Is de staatssecretaris – zo vroegen de leden van de D66-fractie daarin bij gevallen door de fracties van de P.v.d.A., de S.G.P. en de P.S.P. – op de hoogte van deze uitspraken van de minister van Verkeer en Waterstaat en zo ja, deelt hij haar opvatting dat er een discrepantie tussen de resultaten van de laatste Noordzeeconferentie en de inhoud van het Eems-Dollard Verdrag zou kunnen bestaan?

53. Welke stappen heeft de staatssecretaris naar aanleiding van deze uitspraken genomen? In haar eerste uitspraak noemt de Minister van Verkeer en Waterstaat «zonodig» nader overleg met de Bondsrepubliek Duitsland. Op 7 maart is er sprake van een trilateraal overleg (Duitsland–Denemarken–Nederland).

54. Moet daar uit worden opgemaakt dat er inmiddels bilateraal overleg met de Bondsrepubliek heeft plaatsgehad en dat nu het genoemde trilateraal overleg in het voornemen ligt, of brengt de terminologie van de minister de hier aan het woord zijnde leden in deze op een dwaalspoor en ligt bi- danwel trilateraal overleg wel in het voornemen, maar is aan dit voornemen nog steeds geen uitvoering gegeven?

Het lid van de **P.S.P.**-fractie wenste niet alleen het oordeel van de Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken over deze uitspraken van de Minister van Verkeer en Waterstaat te vernemen, maar tevens van ieder der bewindslieden betrokken bij het Samenwerkingsverdrag Eems-Dollard.

55. Hoe bezien de verschillende betrokken ministers dit verdrag in het kader van de intentie van het Marpol-verdrag en de afspraken gemaakt tijdens de Tweede Noordzeeconferentie? Vervolgens merkte dit lid op dat het trilaterale Waddenoverleg vergaande gevolgen kan hebben voor de plannen t.a.v. het Eems-Dollardgebied, met name gelet op de uitspraak dat het Samenwerkingsverdrag niet spoort met de besluiten op de Noordzeeconferentie.

56. Moeten de resultaten van dat overleg niet eerst afgewacht worden om mee te kunnen nemen in de besluitvorming in de Eerste Kamer over het verdrag?

Ruimtelijke ordeningsaspecten

57. De leden van de fracties van het **C.D.A.**, de **P.v.d.A.**, de **V.V.D.** en de **P.S.P.** stelden de vraag hoe de inhoud van het Samenwerkingsverdrag Eems-Dollard zich verdraagt met de PKB Waddenzee.

Dient deze bij goedkeuring van dit verdrag gewijzigd te worden?

58. Dieper ingaande op de hierboven reeds gestelde vraag wenste het lid van de **P.S.P.**-fractie te vernemen wat volgens de bewindslieden de betekenis is van de PKB-Waddenzee, wanneer ten aanzien van het voorgenomen Eems-Dollardproject geconcludeerd moet worden dat het totaal van gevolgen voor natuur en milieu in het licht van de doelstelling van de PKB-Waddenzee negatief uitvalt, maar men toch vindt dat het project moet kunnen doorgaan. Wordt de betekenis van de in de PKB-Waddenzee vastgestelde doelstelling en de daaraan gekoppelde beleidsvoornemens niet volledig onwaarachtig? Geldt dit niet temeer daar de maatschappelijke effecten slecht onderbouwd zijn, maar toch in de afweging doorslaggevend schenen te zijn? Bovendien wordt nu door de Europese Commissie het economische belang van de Dollardhaven ontkend, waarmee dat voor de PKB belangrijke criterium helemaal komt te vervallen.

59. Is het, net zoals bij de Zuidwalboring bij Terschelling het geval was, niet noodzakelijk om wanneer het samenwerkingsverdrag onver-

hoopt toch door de Eerste Kamer mocht worden goedgekeurd, de PKB te veranderen? Immers het Eems-Dollardgebied valt binnen de werkingsfeer van de PKB.

Artikel 24 van het Verdrag

Dit artikel duidde op een vorm van samenwerking (exterritoriale werking van het milieurecht). Het komt de leden van de **D66**-fractie voor, dat dit teruggehaald wordt in de artikelen 14 en 19 van het Slotprotocol, waar niet meer staat dan dat de Bondsrepubliek en Nederland elk hun eigen recht toepassen en rekening met elkaar houden.

60. Willen de bewindslieden hun licht laten schijnen over deze in hun ogen mogelijke discrepantie?

Economische aangelegenheden

Het economische belang van het Verdrag

61. De leden van de **C.D.A.**-fractie stelden de vraag wat het nationale economisch belang van het Verdrag voor Nederland en de Bondsrepubliek is.

62. Welke Nederlandse «urgent nationaal interest» kan de regering aanvoeren in het kader van de Ramsar-conventie welke van toepassing is op de Dollard?

63. Welke is thans officieel het economische doel van het Dollardhavenplan?

64. Op basis waarvan verwachten de Kamer van Koophandel in Groningen positieve uitstralingseffecten van de realisering van het Dollard-havenplan? Sinds wanneer bestaan deze verwachtingen en zijn deze ooit bijgesteld?

65. Verwacht de regering dat realisatie van het Eems-Dollardplan de Groningse economie, met name de Groningse havens, zal stimuleren? Op grond van welke veronderstellingen en berekeningen?

66. Is het realistisch en economisch mogelijk dat het Eemsestuarium (zowel aan Duitse als aan Nederlandse zijde) kan uitgroeien tot een volwaardig internationaal haven- en industriegebied? Zo ja, wat zijn dan de verwachtingen en waarop zijn deze gebaseerd?

67. Kan de regering aangeven in hoeverre de aanleg van de Dollardhaven de industriële benutting van het Eemsgebied kan bevorderen? Is hiervoor een cijfermatige onderbouwing te geven en hoe luidt deze dan?

68. Heeft de regering met betrekking tot het Eems-Dollardverdrag overleg gevoerd met het provinciaal bestuur van Groningen? Zo ja, kan dan mededeling worden gedaan van de standpunten welke dit provinciaal bestuur terzake heeft ingenomen? Welke Groninger belangen zijn in het geding? Welke waarde moet in het kader van dit verdrag worden toegekend aan het begrip «goed nabuurschap» met de Duitse regio? Wat is thans het standpunt van het Provinciaal Bestuur Groningen?

69. Wat is de economische waarde van de bodem die bij aanvaarding van het verdrag wordt prijsgegeven? Wil de regering bij het antwoord betrekken de waarde van ondergrondse gasvoorraden e.d.?

70. Wat is de toekomstwaarde van het te maken natuurgebied op het Geiseplaat mede tegen de achtergrond van het industriegebied van Emden?

Ook de leden van de **P.v.d.A.**-fractie achtten het voor de beoordeling van het onderhavige verdrag aan essentiële betekenis te weten welk belang in het kader van de werkgelegenheid aan dit verdrag moet worden gehecht.

71. Is de regering ervan overtuigd dat er van het verdrag een impuls ten aanzien van de regio zal uitgaan voor wat betreft de werkgelegenheid?

72. Kan in het bijzonder worden ingegaan op de positie van de Volkswagenvestiging?

De leden van de fractie van **D66** stelden voor wat betreft de belangen van de Bondsrepubliek vast dat:

- men er een oplossing van verwacht voor de baggerproblematiek c.q. vermindering van de baggerkosten, om de haven van Emden ook in de toekomst voor grotere schepen toegankelijk te laten zijn;
- het de vervanging van de oude zeesluis bij Emden moet bewerkstelligen en
- men er door stimulering van de economische (zeehavengebonden) bedrijvigheid tegemoet wil komen aan de grote, structurele werkloosheid in Oostfriesland.

Het Nederlandse belang om dit verdrag te ratificeren laat zich na lezing van de argumentatie van de regering voornamelijk omschrijven als het tot uitdrukking brengen van goed nabuurschap. Uiteraard hebben ook de leden van de fractie van **D66** oog voor het (Nederlandse) belang van economische samenwerking in de Dollardregio. Tijdens het werkbezoek dat de vaste commissies voor Buitenlandse Zaken en voor Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer op 17 en 18 maart jl. aan Groningen (Delfzijl) en Emden brachten, is hen echter zowel van Nederlandse als van Duitse zijde in alle toonaarden verzekerd, dat de samenwerking op dit moment al uitstekend is en dat er alle mogelijkheden aanwezig zijn om die nog uit te bouwen. Daar lijkt het Samenwerkingsverdrag Eems-Dollard dus niet voor nodig.

73. Welke mogelijkheden biedt dit verdrag volgens de bewindslieden dan nog extra?

Het lid van de **S.G.P.**-fractie merkte op dat aan het advies van de vervoerscommissie van de Commissie Milieubeheer, volksgezondheid en consumentenbescherming van het Europees Parlement (12-2-'87) een tabel 1 is gehecht waarin het totaal vervoer van en naar zee door de haven van Emden vanaf 1950 tot en met 1984 wordt vermeld.

74. Zijn de gegevens over de jaren '85, '86 en '87 inmiddels ook bekend?

Het lid van de **P.S.P.**-fractie stelde de vraag waar nu anno 1988 de verwachtingen op gebaseerd zijn dat de Dollardhaven een ander lot wacht dan de Eemshaven en de haven van Delfzijl. Beide genoemde havens die destijds grote uitbreidingen voorbereid hebben kampen nu met grote oppervlakten leegstaand industrieterrein en met grote economische verliezen.

75. Wat zou de meerwaarde zijn van een nieuwe grote haven bij Emden in relatie tot de al bestaande havens langs deze kuststrook?

76. Waar berust de verwachting op dat bij een aanleg van een Dollardhaven de handel zal toenemen? Dit mede gelet op het feit dat momenteel tussen Le Havre en Hamburg zo'n 44.000 ha havenindustrie-terrein braakt ligt en bijvoorbeeld ook de toegangsroute tot een Eems-Dollardhaven voor het scheepvaartverkeer bijzonder onaantrekkelijk is.

77. Kunnen de bewindslieden – zo vroeg vervolgens het lid van de **P.S.P.**-fractie – een beschouwing geven over de vraag of de aanleg van de Dollardhaven in hun ogen een economisch of een waterbouwkundig project is. Dit onderscheid blijkt in Duitsland van belang voor de wijze en mate van financiering door de centrale overheid.

78. Eenzelfde vraag geldt voor het onderscheid of het bij de aanleg van de Dollardhaven om een regionaal of een nationaal project gaat. De Duitse Bondsdag heeft immers uitgesproken dat het om een regionaal project gaat en daarmee valt een belangrijk criterium voor de afweging volgens de Verdragen van Ramsar en Bern en de EG-Vogelrichtlijn weg. Want deze stellen dat economische activiteiten in de gebieden waarop de verdragen c.q. richtlijn van toepassing zijn wel mogelijk moeten kunnen zijn wanneer deze een urgent nationaal karakter hebben en

worden ondernomen in het nationaal belang. Wat is de mening van de bewindslieden hierover?

Kosten-batenverhouding

79. De leden van de **C.D.A.**-fractie stelden de vraag of de baten-kostenverhouding welke in de jaren zeventig is berekend voor het havenplan recent is nagerekend of is de berekening alleen bijgesteld door inmiddels opgetreden nominale stijgingen?

80. Is bij de opstelling van de kosten-batenanalyse voor het havenplan rekening gehouden met de thans optredende verschuiving van het zwaartepunt van de West-Duitse economische bedrijvigheid naar het zuiden en de relatieve achteruitgang van het Ruhr-gebied?

Het lid van de **P.P.R.**-fractie wenste zich bij deze vragen aan te sluiten.

Voorwaarden voor Duitse financiële steun

81. De leden van de **C.D.A.**-fractie stelden de vraag in welke mate en onder welke voorwaarden de Bondsregering de Dollardhaven financieel zal steunen.

82. De leden van de fractie van **D66** wensten de vraag onder ogen te zien of de Bondsregering nog bereid is het project financieel op grote schaal te steunen. Zij gingen er daarbij van uit dat deze en andere vragen in het voorlopig verslag door de regering niet zullen worden afgedaan met het argument dat zij niet Nederland, maar de Duitse regering aangaan, zoals men herhaaldelijk kan lezen in de gedachtenwisseling tussen de regering en de Tweede Kamer.

Deze leden waren van mening, dat elke aangeroerde kwestie een element is in de afweging tot het al of niet honoreren van de Duitse plannen die wel zeer zware Nederlandse offers vragen.

In de eerste plaats is het project gepland op door Nederland en Duitsland betwist gebied en voor 80% op door Nederland geclaimd territoir. Dat betekent, dat er overleg moet zijn en daarmee is het project geen zuiver eenzijdig Duitse aangelegenheid meer, waarover Nederland geen oordeel zou mogen hebben. Want het kan toch niet zo zijn, dat alleen over de effecten van het plan en niet over de grondslag daarvan zou kunnen of mogen worden gesproken? Overleg betekent huns inziens, dat het hele project ter discussie staat.

Voorts wilden zij opmerken, dat overleg en samenwerking de kern vormen van het Samenwerkingsverdrag. Dit houdt naar hun mening ook een financiële en sociaal-economische beoordeling van het project in. Verder zijn er nog verdragen, zoals de Conventie van Ramsar die deze stelling staven, en tenslotte zijn zowel Duitsland als Nederland als lid van de EG verplicht de bepalingen na te leven van de EG-Vogelrichtlijn (79/409), waarin ook een afweging is opgenomen waar het hier om gaat.

83. Is het de staatssecretaris bekend, dat de zeesluis bij Emden kort geleden voor miljoenen DM van nieuwe sluisdeuren is voorzien, die volgens het Bundesanstalt für Wasserbau weer 20 jaar mee kunnen voor schepen die Emden ook vandaag de dag bij 35 voet vaarwaterdiepte kunnen bereiken? (Ook de Dollardhaven gaat immers uit van 35 voet).

84. Wegen naar de mening van de staatssecretaris de kosten van het Dollardhavenproject – nu geschat op 1.7 miljard DM – op tegen het te verwachten economisch voordeel, rekening houdend met het feit dat:

- in deze kosten niet zijn begrepen de kosten van kademuren en kaden (nog eens 500–800 miljoen DM);
- het aantal te verwachten arbeidsplaatsen na realisering van het project door de jaren heen is geslonken van 2400 (1976) tot (afhankelijk

van de vaargeuldiepte) 600–1200 (Planco Consulting). Men dele dat uiteindelijk aantal eens op 1,7 miljard DM!

85. Gaat het nu eigenlijk wel om een haven als er geen kaden en kademuuren zijn? Hoe kan men dan bedrijvigheid organiseren, aan opslag en overslag doen?

Of gaat het (alleen) om de reconstructie van de haven van Emden? Dat lijkt in strijd te zijn met het Plan Faststellungsverfahren.

86. Wil de regering overigens ingaan op de prognoses van Planco Consulting en Prognos: ARSU (Zusammenfassende Umweltuntersuchung zum Dollarthafenproject Emden, Basel/Oldenburg 1985), studies die aangeven dat met het Dollardhavenplan nauwelijks de werkgelegenheid is gediend?

De leden van de fractie van D66 konden zich zo langzamerhand ook niet meer aan de indruk onttrekken – en uitspraken van de regering van de Bondsrepubliek wijzen in deze richting, met name die van de minister van Financiën Stoltenberg – dat dit project ook financieel niet «rond» zal kunnen komen.

Naar hun mening is dit plan, dat uit 1962 dateert, zowel in financieel als in economisch opzicht geen antwoord meer op de problemen waarmee men in Oostfriesland worstelt en die zijn levensgroot bij een werkloosheidspercentage van rond de 25%. Daar moet een oplossing voor komen die past bij de huidige situatie. Het zou wel eens van goed nabuurschap kunnen getuigen om daarvoor de weg vrij te maken.

Ook het lid van de **P.S.P.**-fractie merkte op dat over de economische en maatschappelijke effecten van de aanleg van een Dollardhaven ook aan Duitse kant een grote en toenemende onzekerheid bestaat. Zo sterk zelfs dat de Bondsdag in 1985 twee voorwaarden aan de ratificatie verbond, namelijk geen extra geld van de Bondsregering voor de bouw en een serieus onderzoek van het alternatief van de natuurbeschermingsorganisaties.

87. Waarom wil Nederland het Samenwerkingsverdrag ratificeren terwijl het aan Duitse kant nog volstrekt onduidelijk is wat men wil en wat er gebeurt? Men heeft het verdrag slechts geclausuleerd geratificeerd.

Bovendien heeft de Westduitse minister van Financiën op grond van de clausulering in een eerste Sachstandbericht in 1986 duidelijk afstand genomen van de bouw van een Dollardhaven door de verwezenlijking ervan aan de deelstaat over te laten. Deze zienswijze wordt ondersteund door de Bondsdag.

Over de tweede voorwaarde, het serieus onderzoek van het alternatief werden in 1987 twee rapporten opgesteld. In een rapport bleek dat het alternatief er ten aanzien van kosten en milieuschade positief uitspringt ten opzichte van een Dollardhaven. In feite moet echter volgens het rapport het hele Dollardhavenplan nog eens opnieuw bekeken en getoetst worden aan het oorspronkelijke uitgangspunt, namelijk de vermindering van baggerkosten.

88. Hoe beoordelen de bewindslieden deze recente ontwikkelingen aan de Duitse kant die toch weer een ander licht op de zaak doen schijnen, dan het geval leek ten tijde van de ondertekening van het samenwerkingsverdrag?

Binnenkort – zo vervolgde het lid van de **P.S.P.**-fractie – volgt een tweede Sachstandbericht van de Bondsminister van Financiën, welke zal berusten op de twee hiervoor bij vraag 87 reeds genoemde onderzoeksrapporten, namelijk een rapport van het Umwelt-Bundesamt en een rapport van het Bundesverkehrsministerium. Volgens dit laatste rapport komt het alternatief van de natuurbeschermingsorganisaties er nog positiever uit dan volgens het rapport van de Umwelt-Bundesamt.

89. Kunnen de bewindslieden zeggen wanneer de Bondsminister met zijn tweede Sachstandbericht naar buiten komt?

Heeft de minister van Buitenlandse Zaken de twee bedoelde onderzoeksrapporten al opgevraagd bij zijn Duitse collega's? Zo niet, wil hij dat dan zo spoedig mogelijk doen?

90. Kan er in de memorie van antwoord een uitgebreid onderbouwd oordeel van de bewindslieden over deze twee belangrijke rapporten gegeven worden?

Regionale samenwerking

91. De leden van de **C.D.A.**-fractie vroegen of intensivering van de regionale samenwerking tussen de Nederlandse en Duitse havens ook kan inhouden dat de Groningse Eemshaven infrastructureel beter wordt aangesloten op het Duitse wegen- en spoorwagetransportnet.

De leden van de **V.V.D.**-fractie stelden vast dat de gebieden Emden/Oost-Friesland en Oost-Groningen momenteel worden gekenmerkt door hoge werkloosheidspercentages (20 à 25%).

92. Behoort dit gehele gebied tot de Eems-Dollardregio?

93. Zijn op deze titel ondersteunende EG-maatregelen te claimen en te verwachten?

94. In hoeverre kan een goedgekeurd verdrag in deze een negatieve of positieve rol in Brussel vervullen, of blijft dat aspect voor de Brusselse autoriteiten buiten beschouwing?

Vervolgens merkten deze leden op dat de onderhandelingen over het verdrag vele jaren in beslag genomen hebben.

95. Is tijdens dat proces van Bonn uit met het «Land», van Den Haag uit met de Provincie overleg gevoerd?

96. Is te vermelden of deze overheden informatie verstrekt hebben en eventueel een standpunt naar voren gebracht hebben?

97. Kan medegedeeld wordt welke standpunten met welke resultaten naar voren worden gebracht?

De leden van de **D66**-fractie vestigden er de aandacht op dat tijdens het eerdergenoemde werkbezoek ook is gesproken over het grensoverschrijdend actieprogramma Eemsregio dat is opgesteld door het Nederlandsaksische Instituut für Wirtschaftsforschung en het Bureau Bartels in opdracht van de Bezirksregierung Weser-Ems en de provincies Groningen en Drenthe. Daarin wordt ook aandacht besteed aan de havengebieden.

98. Welke rol speelt de Eems-Dollardhaven naar de mening van de staatssecretaris in dit actieprogramma?

99. Welke plaats nemen de vijf havens in het gebied in tegen de achtergrond van de vervoersstromen naar de Scandinavische- en de Oostzeelanden?

De leden van de **D66**-fractie constateerden overigens dat ook de Nederlandse regering zegt (Tweede Kamer Handelingen 1986-1987, blz. 2628), dat zij «zeer wel kan leven met een situatie waarin de Bondsrepubliek geen gebruik maakt van haar recht om de Dollardhaven aan te leggen.»

100. Is naar de mening van de bewindslieden – zo vroegen deze leden in aansluiting op een hiervoor reeds onder nr. 93 gestelde vraag – het Samenwerkingsverdrag Eems-Dollard een voorwaarde om uit het Europees regionaal ontwikkelingsfonds gelden te verkrijgen ter versterking van de regio?

Het lid van de **S.G.P.**-fractie bracht dit punt eveneens ter sprake en herinnerde er aan dat bij de behandeling van het onderhavige wetsvoorstel in de Tweede Kamer de staatssecretaris gezegd heeft er naar te streven in de onderhandelingen over het Europees Regionaal Fonds, die in 1987 zouden worden gehouden, dat het onderhavige

Dollardproject daarin zou worden opgenomen (Handelingen T.K. 1986–1987 blz. 2631).

101. Hebben die heronderhandelingen tot een positief resultaat voor het Dollardproject geleid?

Vervolgens vestigde dit lid er de aandacht op dat de commissie economische en monetaire zaken en industriebeleid van het Europees parlement een advies aan de vervoerscommissie (3-12-1986) heeft uitgebracht inzake het Eems-havenproject. In de conclusie van dat advies wordt gepleit voor een ontwikkelingsprogramma voor de gehele regio, aan weerszijden van de Nederlands-Duits grens. Dit zou moeten leiden tot een grensoverschrijdend geïntegreerd programma. Voor de uitvoering van dit programma moet, naast de bijdragen van de lokale, regionale en *nationale* instanties, een beroep worden gedaan op de financierings- en steuninstrumenten van de gemeenschap.

102. Hoe beoordeeld de regering deze conclusie?

Baggerproblematiek

103. De leden van de **C.D.A.**-fractie stelden de vraag of uitvoering van het waterbouwkundig project, zoals opgenomen in het Eems-Dollard verdrag noodzakelijk is om de toekomst van Emden als havenstad te garanderen en waarborgen. Zo ja, wat is hiervoor dan de onderbouwing?

104. Welke ramingen – zo vervolgden deze leden – bestaan thans voor het transport van bagger uit de huidige Emden-haven naar de zee en welke raming is het meest realistisch?

105. De leden van de **V.V.D.**-fractie vroegen of slibverdichting en -verwijdering eigenlijk als een puur nationale taak te zien valt of is slibuiming en -opslag als i.c. voorgesteld, gezien het karakter van een gemeenschappelijke monding ook een internationaal gemeenschappelijke taak.

De leden van de **D66**-fractie stelden dat het baggerprobleem – een probleem van waterstaatkundige aard met daaraan gekoppeld een milieuprobleem omdat men in de Bondsrepubliek bagger op het land deponeert – nog wel even zal voortduren. Niettemin zijn de bewindslieden er ongetwijfeld van op de hoogte dat uit de milieu-effectrapportage van Prognos AG te Basel (15 augustus 1985) is gebleken, dat door de aanleg van de Dollardhaven het baggerprobleem niet geheel, maar slechts voor de helft wordt opgelost, waardoor dit probleem naar de toekomst wordt verschoven. Voor de oplossing van het baggerprobleem op zich is overigens ook geen nieuw verdrag noodzakelijk. Het verdrag van 1960 laat voldoende ruimte voor de oplossing van dit soort waterstaatkundige problemen.

Over de baggerproblematiek – hoeveelheden en kosten – zijn de leden van de D66-fractie verschillende cijfers onder ogen gekomen.

106. Welke cijfers zijn naar de mening van de regering de juiste?

107. Kan de regering overigens nog eens duidelijk uiteenzetten wat er gaat gebeuren als de Bondsrepubliek geen gevolg geeft aan de uitvoering van het Dollardhavenplan na ratificatie van het verdrag?

108. Het lid van de **P.S.P.**-fractie vroeg of een overzicht gegeven kan worden hoe het volgens de tot nu toe gehanteerde verschillende berekeningswijzen zit met de baggerproblematiek, bij het nul-alternatief, bij het alternatief Rysumer Nacken en bij het Dollardhavenproject zelf.

Hoeveel slib moet er in de verschillende situaties volgens de verschillende berekeningswijzen gebaggerd worden?

Hoe beoordelen de bewindslieden deze berekeningen?

Hoe beoordelen de bewindslieden de verschillende lokaties waar het bagger gestort wordt, c.q. zou worden in vergelijking met de mogelijkheid van natte stort?

Hoe zouden de bewindslieden het baggerprobleem in het gebied zelf oplossen?

109. Kan ook op deze vraag ingegaan worden in het licht van de twee Duitse onderzoeksrapporten van het Umwelt-Bundesamt en van het Bundesverkehrsministerium?

Milieu en Natuurbescherming

110. De leden van de **C.D.A.**-fractie vroegen of de eis uit de Ramsar-conventie terzake van compensatie van verloren gaande milieuwaarden ook van toepassing is op Nederland. Zo ja, welke compensatie zoekt de regering?

111. Wat vindt de regering van de compensatie welke in Neder Saksen is gekozen?

112. Is het juist dat de Bundesminister voor milieu niet (meer) overtuigd is van het nut en het succes van de Dollardhaven?

113. Waarom wordt in Neder Saksen het Eems-Dollard-project van Emden geprefereerd boven het Rysumer Nacken alternatief?

114. Wil de Nederlandse regering een vergelijking geven op basis van economische en milieu-criteria?

115. Wil de regering precies aangeven welke de directe consequenties zijn voor flora en fauna van de realisatie van het plan, afziende van de milieuwaarden welke gecreëerd worden door de compensatie in de vorm van inundatie van grasland?

De leden van de **P.v.d.A.**-fractie stelden vast dat het Nederlandse gebied dat onder de werkingssfeer van het Samenwerkingsverdrag Eems-Dollard gaat vallen een zeldzaam ecologisch geworden waarde bezit. Het Dollardgebied is doordat het onder de werkingssfeer van de natuurbeschermingswet valt extra beschermd tegen aantastingen van de ecologische en natuurlijke waarden.

Vele natuurbeschermingsorganisaties zijn door subsidies van de diverse overheden in staat gesteld grote aankopen in dit gebied te doen, waardoor dit gebied extra beschermd wordt. Bovendien is in het verleden afgezien van de aanleg van een z.g. buitendijks kanaal door de Dollard vanwege de hoge natuurwetenschappelijke waarden van het gebied.

116. Hoe verdraagt het onderhavige verdrag zich met bovenstaand beleid?

117. Is de uitspraak van minister Nijpels, dat het Eems-Dollardverdrag wel geratificeerd zal worden (Winschoter Courant 31-1-1988) niet voorbarig?

Waarom heeft hij het verdrag verdedigd als hij blijkens datzelfde artikel geen voorstander van dit verdrag is?

118. Wat is de meerwaarde van dit verdrag, gezien de vele samenwerkingsverbanden die al sinds jaar en dag in dit gebied bestaan?

119. Welke zienswijze heeft de regering op de inhoud van het advies van de commissie milieubeheer, volksgezondheid en consumentenbescherming aan de vervoerscommissie van het Europees parlement voor het Eems-Dollardverdrag?

De Duitse Bondsdag heeft het Eems-Dollardverdrag geclausuleerd goedgekeurd, de financiële bijdrage mag niet meer zijn dan de reeds op de begroting staande 435 miljoen D.M. Bovendien dienen de alternatieven onderzocht te worden. Dit voorjaar zal – zoals hiervoor bij vraag nr. 88 reeds vermeld – onder coördinatie van de minister van Financiën een voortgangsrapportage verschijnen waaraan zowel het Duitse ministerie van Milieu als het Duitse ministerie van Verkeer en Waterstaat zullen meewerken.

120. Mag men aannemen dat deze informatie eveneens ter beschikking gesteld wordt?

Bij de voorbereiding van de Noordzee conferentie van 21 september 1987 door de Duitse Bondsdag is door alle partijen ten aanzien van de

aanleg van de Dollardhaven, op basis van de E.G.-richtlijn gevraagd naar een Umweltverträglichkeitsuntersuchung.

121. Wordt daaraan ook uitvoering gegeven?

122. Worden daarin de gevolgen voor Nederland ook meegenomen?

123. Hebben Nederlandse belanghebbenden inspraak?

124. De leden van de **V.V.D.**-fractie stelden de vraag of aangegeven kan worden of en zo ja, in welk opzicht de loop van de rivier de Eems en de dalweg daarvan zich gewijzigd heeft c.q. verlegd is sedert de overeenkomst van Leer tussen het Koninkrijk Pruisen en het Koninkrijk der Nederlanden van 23 september 1874.

Vervolgens stelden deze leden vast dat sedert de laatste halve eeuw het bovenstroomgebied van de Eems een enorme tonnage aan slib heeft aangevoerd.

125. Is de verordening terecht, dat bij ontbreken van menselijke vaarwateractiviteiten, de huidige brakwatergebieden al ten dele verland zouden zijn, danwel het zoutgehalte – behoudens een aantal geulen – gedaald zou zijn?

126. Vervolgens zouden deze leden gaarne vernemen of er aanwijzingen of gronden bestaan om aan te nemen dat milieu- en natuurbescherming en het nakomen van desbetreffende internationale afspraken of richtlijnen bij Nederlandse danwel bij Duitse overheden of anderszins verantwoordelijke bestuurders in betere handen zijn.

127. Voorts vroegen zij of op een schetskaart duidelijk kan worden aangegeven de ligging van de terreinen, die in handen zijn van de Vereniging voor Natuurbehoud en Het Groninger landschap, danwel andere eigenaren.

128. Op welke wijze – direct of indirect – kan of zal de verwezenlijking van de plannen gebaseerd op het totstandkomen van het onderhavige Verdrag deze gebieden aantasten?

129. Welke oppervlakte aan terreinen en welke gelden (aankoop subsidies van Rijk en Provincie met datum van verstrekking) gaan bij goedkeuring van het Verdrag verloren?

De leden van de **D66**-fractie merkten op dat de onherstelbare aantasting van de natuur het belangrijkste gevolg van dit Verdrag zal zijn. Dat in het Verdrag bepalingen zijn opgenomen over de milieu- en natuurbescherming, waarin onderwerpen zijn geregeld zoals luchtverontreiniging, waterverontreiniging en geluidsoverlast, betekent zeker winst. Om dat echter te bewerkstelligen is naar hun mening het onderhavige Verdrag (afgezien nog van de veel grotere nadelen die het op het gebied van natuur en milieu met zich meebrengt) ook niet nodig. Een en ander zou – net als een intensieve economische samenwerking – op andere wijze geregeld kunnen worden, bijvoorbeeld in de vorm van aanvulling op het Algemene Eems-Dollardverdrag van 1960.

Naar hun mening hebben de gezamenlijke natuur- en milieuorganisaties in Nederland en Duitsland (Waterloopkundig laboratorium/Delft en Ingenieursgemeinschaft Meerestechnik und Seebau) Hamburg in 1986 om die schade te voorkomen een redelijk alternatief aangedragen, waarvan de resultaten noch in sociaal-economisch opzicht nog wat betreft het baggerprobleem onderdoen voor het Dollardhavenplan. Het is (inclusief kaden en kademuuren) zelfs iets goedkoper, heeft een iets hogere rentabiliteit, het kan op Duits territorium worden gerealiseerd en – en dat is het belangrijkste – het brengt geen milieuschade voor de Dollard met zich mee. Nu is steeds door de Nederlandse regering gesteld, dat men in de Bondsrepubliek niets van het alternatief wil weten.

130. Kent de staatssecretaris het standpunt met betrekking tot het Dollardhavenplan van het Umwelt Bundesamt te Berlijn van augustus 1987, nadat dit instituut in opdracht van de regering van de Bondsrepubliek een vergelijking had gemaakt tussen het officiële Dollardhavenplan, het alternatief en «niets doen»?

Daarin wordt in ieder geval geconcludeerd, dat het Dollardhavenplan niet als milieuvriendelijk kan worden beschouwd en dat het alternatief in dit opzicht aantrekkelijker is. In essentie komt het Umweltbundesamt echter zelfs tot de slotsom dat het allerbeste is dat er een oplossing wordt gezocht voor het baggerprobleem, zodanig dat de ecologie in de Dollard het minst schade lijdt.

Ook minister Stoltenberg was trouwens eind 1986 al tot die conclusie gekomen en hij toonde zich vooralsnog weinig bereid het project mede te financieren (FAZ, november 1986).

131. Welke waarde kent de staatssecretaris toe aan de resultaten van het onderzoek van het Umwelt Bundesamt?

De hier aan het woord zijnde leden voegden hieraan toe dat de Bondsregering weliswaar nog geen politiek oordeel over de resultaten van dit onderzoek heeft gegeven, maar dat zulks niet afdoet aan het oordeel van het Umwelt Bundesamt over de milieuschade die het Dollardhavenplan teweegbrengt. Aan Nederlandse zijde moet dit oordeel naar de mening van de leden van de D66-fractie zeker in de besluitvorming worden betrokken. Het Umwelt Bundesamt geeft in het hiervoor genoemde rapport eveneens vernietigende kritiek op het officiële milieu-effect-onderzoek.

132. Is het de regering bekend dat de Bondsdag in het kader van de voorbereiding op de Noordzee Conferentie vorig najaar in Londen een motie van C.D.U./C.S.U./F.D.P. heeft aangenomen, waarin een milieu-effect-rapportage in de zin van de EG-richtlijn van 27 juni 1985 wordt geëist?

133. Is het de regering bekend, dat deze eis door de deelstaat Nederaksen is overgenomen?

134. Delen de bewindslieden de mening, dat het op z'n minst wenselijk zou zijn over een goede MER te beschikken, waarin ook de Nederlandse belangen zijn meegewogen, alvorens over het project en het daarmee samenhangende Verdrag te kunnen oordelen?

Zeker tegen de achtergrond van het feit dat de EG-richtlijn immers dit jaar via de Wet Algemene Bepalingen Milieuhygiëne in de Nederlandse wetgeving is geïmplementeerd. Met een deugdelijke MER zou ook een eerlijke vergelijking mogelijk zijn tussen het Dollardhavenplan en het alternatief van de gezamenlijke natuur- en milieuorganisaties.

135. In aansluiting op een reeds eerder door de leden van de P.v.d.A.-fractie gestelde vraag vroegen deze leden of de bewindslieden overigens kennis hebben genomen van het advies van de Commissie Milieubeheer, Volksgezondheid en Consumentenbescherming van het Europees Parlement aan de Vervoerscommissie inzake het Dollardhavenproject van 12 februari 1987?

De belangrijkste conclusies daarvan zijn, dat:

- er voor de nieuwe Dollardhaven geen enkele economische basis bestaat en dat verwezenlijking van dit havenproject volledig voorbij zou gaan aan de economische realiteit;
  - er tegenwoordig nieuwe mogelijkheden bestaan om aan de baggerproblematiek tegemoet te komen;
  - evenmin valt in te zien dat het project van belang is voor het milieu.
- Integendeel: de omvangrijke schade die aan de natuur wordt toegebracht blijft onherstelbaar, zelfs als er grootscheepse maatregelen worden genomen om het ecologisch evenwicht te herstellen. Bovendien, zo stelt het rapport, zouden deze herstelmaatregelen ten opzichte van de situatie zoals die nu is, zoveel extra kosten met zich meebrengen, dat ze uit economisch-ecologisch oogpunt onverantwoord zouden zijn.

136. Wat is de reactie van de bewindslieden op deze conclusies?

In de Memorie van Toelichting en tijdens de behandeling van het Verdrag in de Tweede Kamer wordt door de regering steeds gesproken over het feit dat door de aanleg van de Dollardhaven voor 30% van de vogels het voedselgebied verloren zal gaan. Naar de mening van de

leden van de fractie van D66 is dat een wat beperkte kijk op het effect van dit Verdrag op het enige brakke watergebied in heel Europa. Het gaat toch niet alleen maar om de vogels. Naar hun mening gaat het in essentie om de biotoop. De waarde van dit natuurgebied is niet af te meten aan soorten.

137. Kennen de bewindslieden het RIN-rapport «De ecologische consequenties van het omleggen van de Eems door de Dollard» (februari 1979) en onderschrijven zij de inhoud daarvan?

Tenslotte stelden deze leden, dat de maatschappelijke en economische relevantie van het project in hun ogen ver achterblijft bij het belang dat zij aanwezig zien in het ongeschonden handhaven van het onderhavige natuurgebied.

Het lid van de **P.S.P.**-fractie was van mening dat, gelet op de effecten van de aanleg van de Dollardhaven voor Nederland en gelet op het feit dat de Duitse milieurapportage niet voldeed aan de eisen van een Milieu-effecten-rapportage (en in het hiervoor reeds genoemde rapport van het Umwelt-Bundesamt eind 1987 vernietigend beoordeeld werd) op z'n minst een nieuw milieu-effectenonderzoek nodig is. Daarin moet zowel een nulalternatief, het alternatief van de natuurbescherming, eventuele andere alternatieven gericht op een oplossen van de baggerproblematiek, alsook het Dollardhavenplan in beschouwing worden genomen. Doordat Nederland met het ratificeren van het Eems-Dollardverdrag een besluit neemt wat vergaande gevolgen kan hebben voor het Nederlandse milieu zou Nederland zelf het initiatief voor zo'n MER kunnen nemen, maar op z'n minst bij Duitsland aandringen om dat al dan niet gezamenlijk te ondernemen. Dat zou overigens prima passen binnen overwegingen van goed nabuurschap.

138. Welke initiatieven wil de Nederlandse overheid op dit gebied ondernemen?

139. Vervolgens zou dit lid eveneens – in aansluiting op een reeds onder nr. 132 gestelde vraag – gaarne vernemen hoe het staat met de in november 1987 door de Bondsdag aanvaarde moties waarin een milieu-effect-rapportage in de zin van de EG-Richtlijn van 27 juni 1985 wordt geëist. Een eis die door de deelstaat Nedersaksen lijkt te zijn overgenomen.

Gaat men nu werkelijk zo'n rapport opstellen?

140. Is het voor de verdere besluitvorming in Nederland dan niet noodzakelijk de bevindingen van zo'n onderzoek eerst af te wachten, om mee te kunnen nemen in de eindbeoordeling van het Samenwerkingsverdrag?

Gelet op het feit dat de milieu-effecten-rapportage pas in september 1988 in Duitsland van kracht wordt, zou de Nederlandse overheid de Duitse overheid erop kunnen wijzen dat in Nederland in een aantal relevante zaken ook de MERren zijn opgesteld terwijl dat nog niet wettelijk verplicht was. Hiermee kan de eis van de Bondsdag dat een MER moet worden opgesteld nader worden onderbouwd.

141. Wil de regering daartoe stappen ondernemen?

Door de Bondsrepubliek werd al in een vroegtijdig stadium aangegeven dat een gemeenschappelijk milieubeheer niet aanvaardbaar was (memorie van toelichting bladzijde 5 en 6).

142. Is dat nu nog steeds zo? Ook bijvoorbeeld na de laatste Noordzee Conferentie?

143. Lenen de huidige ontwikkelingen inzake een nog steeds sterk doorzettende verslechtering van het milieu en een toenemende wens tot internationale samenwerking op dat gebied zich niet tot een andere inzet van zowel de BRD als Nederland op dit gebied?

144. Wat doet de Nederlandse overheid om alsnog wel tot een gemeenschappelijk milieubeleid met de Bondsrepubliek te komen?

Voorts vroeg het lid van de P.S.P.-fractie aandacht voor het feit dat volgens de conventie van Ramsar er bij onverhoopte ingrepen in Wetlandgebieden voor compensatie moet worden gezorgd.

Voor het Eems-Dollardproject wordt nu de Geiseplaat als compensatie opgevoerd. Dit gaat evenwel helemaal niet als zodanig op omdat het milieu dat op de Geiseplaat zal ontstaan voor natuurlijke ontwikkelingen weinig voorstelt en in gene male vergelijkbaar is met het milieu en de natuur die door het Eems-Dollardproject zal verdwijnen. Bovendien gaat het hier alleen om compensatie voor schade aan de Duitse kant. Op onbetwiste Nederlandse grond zal echter juist ook veel schade ontstaan.

145. Welke compensatie wordt daarvoor geboden?

146. Hoe denkt de Nederlandse regering dat aan te pakken en te regelen?

Het noorden van de Rysumer Nacken wordt nu opeens ook voor een compensatiegebied aan de Duitse kant aangewezen.

147. Weten de bewindslieden wat daarvoor de motivatie is?

Indertijd werd het gebied gebruikt voor opspuitingen. Daartegen heeft de milieubeweging in Duitsland een proces aangespannen, waarop de opspuitingen direct werden gestopt.

148. Was hier sprake van illegale opspuitingen?

149. Maakt dat het aanwijzen van het terrein als compensatiegebied niet helemaal bedenkelijk?

Het lid van de **P.P.R.**-fractie wenste zich aan te sluiten bij de vragen betreffende de ecologische waarde van het Dollard-estuarium alsmede de kosten-baten analyse van zowel het officiële plan als het alternatief op de Rysumer Nacken, inclusief een redelijke waardebeoordeling van de ecologische schade.

Goed nabuurschap

Het lid van de **P.P.R.**-fractie waarschuwde tegen een opvatting van het begrip «goed nabuurschap» als uitsluitend van toepassing op de betrekkingen tussen staten.

Minstens zo belangrijk zijn de verhoudingen tussen mensen in de beide buurlanden. Aldus opgezet, verliest het begrip zijn eenduidig verdragsondersteunend karakter.

Zoals er sprake is van «goed nabuurschap» in de verhouding tussen het Groningse en Oost-Friese bedrijfsleven, zo is er ook sprake van goed nabuurschap in de verhouding tussen de Fries/Groningse en de Oost-Friese milieubeweging (en tussen de Nederlandse P.P.R. en de Westduitse Grünen).

De weerstand binnen de BRD tegen het voornemen de Eems te verleggen is zo sterk, zoals ook bleek tijdens het bezoek van de Eerste Kamerdelegatie aan Emden op 19 maart jl., dat de regering van de BRD moet beseffen dat de afweging van de verschillende in het geding zijnde belangen in Nederland anders zou kunnen uitvallen dan in Duitsland.

150. Deelt de regering deze indruk?

Ook het lid van de **P.S.P.**-fractie stelde de vraag aan de orde wat moet worden verstaan onder «goed nabuurschap».

151. Zijn de ministers van mening dat de term «goed nabuurschap» voor Duitsland en Nederland eenzelfde betekenis heeft?

Wanneer de Nederlandse overheid stelt dat «goed nabuurschap» inhoudt dat Nederland zich niet mengt in een interne Duitse aangelegenheid zoals het aanleggen van de Dollardhaven, hoe valt dan te verklaren dat men zich vanaf Duitse kant (overigens in deze terecht) wel mengt in bijvoorbeeld de aanleg van de smeerpip (veenkoloniale afvalwaterleiding) en het storten van baggerslib uit de haven van Delfzijl in de Dollard?

152. Met andere woorden, waarom wordt invloed en controle van Duitse kant op Nederlandse ingrepen wel geaccepteerd en wil Nederland geen invloed uitoefenen op Duitse ingrepen die verstrekkende gevolgen hebben voor het Nederlandse milieu?

Overigens bestaan er vele contacten tussen Nederland en Duitsland rond de Waddenzee.

153. Wat zou het samenwerkingsverdrag volgens de bewindslieden eigenlijk nog kunnen toevoegen aan dat «goede nabuurschap»?

Slotopmerkingen

De leden van de fractie **D66** stelden tenslotte de vraag of er naar de mening van de regering overigens sinds het debat over dit wetsvoorstel in de Tweede Kamer nog ontwikkelingen, politiek of anderszins, zijn geweest die van belang zijn voor de gedachtenwisseling met de regering over het Verdrag in de Eerste Kamer.

Alle bezwaren en de nieuwe ontwikkelingen en feiten overziend, wilden deze leden de bewindslieden tot slot nog vragen of voor hen nog steeds dezelfde overwegingen gelden die indertijd bij de indiening van het Verdrag golden.

Tijdens de behandeling in de Tweede Kamer heeft de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken gezegd ervan overtuigd te zijn dat het beste onderhandelingsresultaat met de Bondsrepubliek is bereikt. Niettemin als de (wettelijke) basis onder een Verdrag steeds meer afkalft of het doel waarom is gesloten meer en meer uit het zicht verdwijnt, dan staat men uiteindelijk met lege handen en wellicht toch een geschonden milieu.

154. Wordt het daarom geen tijd de bakens te verzetten?

De voorzitter van de commissie voor Buitenlandse Zaken,
Baarveld-Schlaman

De voorzitter van de commissie voor Ruimtelijke Ordening en Milieu-
beheer,
Van Kuilenburg-Lodder

De griffier voor het verslag,
Sprey